

LANTOS ANTAL

A XVI. kerület középkori falvai

A Pesti-síkság keletebbi részének középkori és azt megelőző korának történetével történészeink, ki tudja milyen okból, szemben a budai oldallal, igencsak keveset foglalkoztak. Ebből törvénytörően adódott, hogy mi, akik hosszabb-rövidebb ideje itt élünk az említett térség és a Gödöllői-dombság találkozásánál, a Szilas-patak völgyében, a Rákospatakától keletre, meg szeretnénk volna ismerni, kik és hogyan éltek itt, ahol most mi élünk és nem egy közülünk itt is született.

Ezért határoztuk el, hogy felkutatjuk a lehető legnagyobb teljességgel és pontossággal, a jelenlegi Budapest XVI. kerületének ezt az időszakot felölelő történetét. Célunk volt az is, hogy tisztázzuk végre a kerületi közvéleményben jelenlévő, igen sokszor egymásnak ellentmondó ismereteket régi településeink múltjáról.

Feladatainkat lényegében három pontban határoztuk meg. Először: hitelesen megállapítani ősi településeink, Cinkota és Szentmihály létrejöttének megközelítőleg hiteles időpontját és körülményeit. Másodsor: melyek azok a kiemelkedő események történetükben, melyek hozzájárultak az egyetemes magyar történelem folyamatainak jobb megértéséhez. Harmadsor: meddig léteztek, mint település, mely időszakokban váltak lakatlanná és egyáltalán megszűntek-e?

E munkánkhoz igénybe vettük a történelemtudomány minden lehetséges területét, a szájhagyomány útján fennmaradt mondákat, a régészeti kutatásainak eredményeit és mindenekelőtt a levéltárakban fellelhető minden lehetséges okiratot.

A hitelesség kedvéért el kell mondanunk, hogy a honfoglalás előtti idővel bővebben nem foglalkoztunk, mert területünkről erre az időszakra vonatkoztathatóan írásos anyagot nem találtunk. A feltárt régészeti anyag is igen csekély ahhoz, hogy érdemlegesen értékelni lehetett volna a honfoglalás előtti időszakot. Mindössze három népcsoportból találtak területünkön beazonosítható leleteket. A Szilas-patak mellett, Rákosszentmihályon, újkőkori épület tartóoszlopainak és lakóterületének nyomait tárták fel. A régészek véleménye szerint, a Cserhátból leszivárgott kőkori elődeink élhettek itt. Az időszámítás utáni első–harmadik századból, Mátyásföldön és Rákosszentmihályon, viszonylag egymástól távol eső területen, szarmata eredetű tárgyak és egy kemence maradványai kerültek elő. A nyolcadik századból, Rákosszentmihályon és Sashalmon avar kori temetkezési maradványok és edények bizonyították, hogy ez a nép is élt területünkön. Ezekon kívül a rákosszentmihályi volt sóderbányában találtak, nagy valószínűséggel időszámítás előtti agyagedényeket, de ezeket még pontosan nem azonosították be.

A magyarok bejövetele utáni időszakból lakóhelyünkkel kapcsolatban két monda maradt fenn. Az egyik, a régebbi, Szentmihállyal kapcsolatos, melynek két változata közül az egyik a tatárjárás, míg a másik a török megszállás idejére teszi Szentmihály létrejöttét. A cinkotai Nagyiccével kapcsolatos mondának is több változata létezik. A legnagyobb eltérés az egyes változatok között a Mátyás király által feltett kérdésekben van. Mindkét monda valóságtartalma igen kétséges. A Szentmihályról szóló egy álomhoz és annak beteljesüléséhez kötődik. A nagyiccei csárdával kapcsolatban egyértelműen bizonyítható, hogy az adott helyen, Mátyás korában csárda nem állt, hanem azt csak a 18. század utolsó harmadában építették fel.

Cinkota létrejöttéről két írásos anyagot feltétlenül meg kell említenem. Az egyik Győrffy Györgytől származik, aki Pest megye történetéről szóló munkájában írja még Szent István korára utalva, hogy a Duna bal partján Pest, Cinkota és Taksony helységeket „helybéli királyi, királynéi és hercegi udvarházak szolgálataira rendelte.” Igyekeztünk erre vonatkozólag valamilyen írásbeli bizonyítékot találni, de nem sikerült. Győrffy munkáját elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy ez a megállapítás, nagy valószínűséggel, csak feltételezésen alapult.

A másik esetben – lényegében – egy irodalmi forrás időpontjának az esemény idejével való egybehozásával történő helytelen értelmezéséről van szó. A múlt század második felében számtalan helyen leírták, illetve hivatkoztak rá, hogy Cinkota első írásos emléke az 1074-es magyarországi csatával kapcsolatos. Minden esetben idézik, hogy Kálti Márk a Képes Krónikájában leírta, hogy Géza és László hercegek a csata előtt Cinkotán szálltak meg. Igen ám, de Kálti Márk krónikáját 1358-ban írta, az események után közel 280 évvel. Ugyanakkor, a csata után valamivel több mint 100 évvel Anonymus, vagy még 100 évvel később Kézai Simon nem említi Cinkotát.

Ekkor jött segítségünkre a régészet. Az 1970-es évek elején dr. Iránszé Melis Katalin feltárta a cinkotai evangélikus templom alapjait. Munkájának eredményeit 1973-ban publikálta. Kutatásai szerint az első kerek templomot a 11. század utolsó harmadában, vagy azt követő század elején építették. A további, döntően gótikus részek építését a 12. és 14. századra tette. A templom mellett épületmaradványokat is feltártak, illetve a 12. századi falak alatt két keletelt csontváz is előkerült. Lényegében így nyert bizonyítást, hogy Cinkota a korai Árpád-korban létrejött település.

A Rákosszentmihály területén létezett ősi települések létét is a régészeti feltárások bizonyították. A 20. század során, két helyen, egyedi jellegű leletek kerültek felszínre, majd egy jelentős nagyságú temető a mai Árpádföldön. 1950-ben a Rákóczi út végénél került elő az úgynevezett „Nádasztói pénzlelet”, ami egy korsóban 158 friteschi dénárt és két fülbevalót tartalmazott. Az 1970-es évek elején a Szent-Györgyi Albert Általános Iskola alapjainak építésekor találtak öt, már előzőleg megbolygatott, 12–13. századi sírt, bennük két kengyellel és egy zablával.

Az Árpádföldön talált középkori temetőt két lépcsőben tárták fel. Az elsőt 1989-ben Melis Katalin. Ekkor 78 sírt feltételeztek, de az ott folytatott építkezés során történt megbolygatás miatt csak 66 sír feltárására került sor. Bizonyos elmozdított leletek azt bizonyították, hogy a 13. században is történtek bolygatások. A sírok keletelt fekvése és a halottak mellett elhelyezett kövek a pogány szokások szerinti temetést bizonyították. A régész a temetkezés idejét a 11. század utolsó harmadára és az azt követő század elejére tette. A sírok leletszegénysége jobbágytemetőre utalt.

Az ehhez közeleső temető feltárására 1999-ben dr. Gyuricza Anna vezetésével került sor. Itt 534 értékelhető embertani anyag került elő. Az egyértelműen keresztény temetőben – a mellékletek alapján – a temetés idejét Gyuricza Anna a 12. század második felétől a 16. század közepéig tette. A temető pontos nagyságát a beépítettség, valamint a homokbányászás miatt megállapítani nem lehetett. A sírok elhelyezkedéséből feltételezhető, hogy a temetkezés egy szakrális hely köré, félkörívben történt. Itt több épületmaradványt is feltártak, amelyek építését a 14–16. századra becsülték. Az utolsó pénzlelet 1502-ből származott.

A két temető feltárása alapján egyértelmű, hogy a temetkezések jelentősebb része az Árpád-kor után, egészen a 16. század közepéig, nagy valószínűséggel a törökök második, 1541-es hadjáratáig tartott. A Pest környéki települések döntő része: Sikátor, Csömör, Szentmihály, Palota és Keresztúr ekkor váltak lakatlanná. Ezután még az a kérdés várt megválaszolásra, hogy kik temetkeztek az adott helyre. Az említett települések közül csak Szentmihály temetője nem került elő. Mára Rákosszentmihály gyakorlatilag teljesen beépült, és az ismertett középkori temetőn kívül ilyen nagyméretű temetkezést sehol sem találtak. Az sem fordult még elő, legalábbis jelenlegi ismereteink szerint, hogy egy hűbérbirtok lakosai a birtokon kívülre temetkeztek volna. Figyelembe véve az adott korban lehetséges emberöltőt, a 11. század végétől a 16. század közepéig itt élő, legkevesebb 1500 ember temetkezési helye csak ez lehetett.

A 13. század közepétől teljes összhang állapítható meg a régészeti feltárások és a levéltárakban feltalálható iratok között.

Cinkotával kapcsolatban a jelenleg általunk ismert első írásos anyag IV. Béla királyunknak a Nyulak-szigeti domonkos rendi apácák kolostorának alapításáról szóló 1259-es okirata. Ebben többek között Cinkotát, Nemessel és Nagyossal együtt, az apácáknak adományozta, anyagi szükségleteik biztosítására. Ettől az időponttól kezdve iratok egész sora bizonyítja, hogy néhány rövidebb időszakot kivéve Cinkota, egészen a mai napig, lakott település volt. Ezek a feltehetően lakatlan időszakok a tatárjárás, az 1593-as 15 éves háború és a Buda felszabadításával nagyjából megegyező 1683–1699-es évek voltak. Az apácák hűbérurasága 1541-ben, a Margitszigetről való elmenekülésükkel ért

véget. Cinkotát 1619-ben Forgách Zsigmond nádor Beniczky Ferenc váci várkapitánynak ajándékozta.

Szentmihály létrejött Cinkotánál némileg bonyolultabb. 1245-ben IV. Béla a Nyulak-szigeti premontrei Szent Mihály rendnek adományozott a Rákos folyó mellett, Párdytól keletre két ekényi földet, negyven kaszálónyi rétet, két malmot és három szolgát. Az 1320-as hivatalos jegyzékben olvashatjuk, hogy a premontrei rendnek a váci egyházmegegyében, Szent Mihály néven, monostora volt. Mivel a monostorokat települések szerint nevezték meg, feltételezhető, hogy a premontreiek az adományozott helyen monostort hoztak létre, mely körül falu keletkezett. A monostor idővel megszűnt, a falu viszont megmaradt.

Sokkal egyértelműbb viszont I. Károly 1335. február másodikán kelt okirata, melyben elrendeli, hogy a budai egyház káplánja intézkedjen a Párdy Jakab fia Pál és a Szent Szűz-szigeti ájtatos nővérek között, a Párd birtokot (a Pest vármegyében fekvő) Szentmihály birtoktól elválasztó határjelek helyének megállapítása felől. Az okirat elején utal arra, hogy ez ügyben a per már régebb idő óta tárgyalatott. Ebben az okiratban Róbert Károly pontosan leírta, hogy a határjelek érvényességét hogyan kell megállapítani, és a szertartáson kiknek kell jelen lenni.

Név szerint megnevezte a részéről megbízottakat. Az időpontot március 14-ére tűzte ki. Előírta, hogy az eljárásra meg kell hívni a szomszédos és határos nemeseket, majd kitért az eljárás végrehajtásának mikéntjére is, az alábbiak szerint: „Azokat a határokat járják körül és ha a határok menetében a felek meg tudnak egyezni, jól van, egyébként ugyanaz a Pál, ahol a határjeleket vagy a határjelek helyét mutatják, hogy voltak vagy vannak, ezen a helyen meztelen lábbal állva és kezébe vevén a földet és azt a fejére helyezvén, esküdjék meg az ország szokásjogát megtartván és ott állítsanak határjeleket a szerint, amint azon határjelek menetét mutatja majd a fent nevezett Pál. Végül azoknak a határjeleknek menetét az egész ténykedés rendjével nekünk híven írjátok le.”

Az okirat két lényeges momentumra utal: Egyrészt a per időtartamára való utalás feltételezi, hogy az 1320-as monostorjegyzék idején Szentmihály falu már létezhetett. Másrészt az ezt követő március 17-én kelt okiratban részletesen leírják a határmegállapítás ceremóniáját. Külön érdekessége az eljárásnak, hogy a keresztény eskü szövege párosul

a régi pogány szokással, mely szerint amin áll és ami a fején van az az ő tulajdona.

Az eddig említett két oklevelet egy harmadik követte május 1-jei kelttel, melyből két részletet feltétlenül ki kell emelnünk. Először is azt, hogy a Párdy család részéről kétségbe vonták az apácáknak Szentmihály faluval kapcsolatos tulajdonjogát. Ekkor az apácák képviselője bemutatta IV. Béla illetve V. István okiratát, ami szerint Szentmihály Nagyos és Nemes területén jött létre. A második pedig így szólt: „És, hogy örökös békességben éljenek ők és utódaik jövőendőben, ilyen egyezséget rendeltek a felek magul között előttünk: hogy ha valamelyik fél a fentnevezett birtokok elkülönítését nem tartaná meg és bármelyik is az idők folyamán ezen határelkülönítési egyezés ellen merészkednék cselekedni, akkor ez a pör megkezdése előtt még az egyezkedési elkülönítést betartó félnek száz márkát köteles kifizetni rögtön és azon felül úgy legyen pervesztessé, mintha küzdőtéren párbajban esett volna el.”

Úgy gondolom, hogy ez a három fennmaradt okirat, nemcsak Szentmihály falu létét bizonyította, hanem lényegesen hozzájárult az akkori kor jogi szokásainak megismeréséhez. A további időszakban, egészen Szentmihály 1541-es elnéptelenedéséig, a faluval kapcsolatban mintegy hetven okirat maradt fenn. A viszonylag magas iratszámmal kapcsolatban érdemes megjegyezni azt a körülményt, hogy bár úgy Cinkota, mint Szentmihály az apácák hűbérbirtoka volt szinte összesenőve, mégis mindvégig teljesen külön kezelték a két falut, külön vezetővel és elszámolással. A közel két évszázad során csak Mátyás király idejében fordult elő, hogy a két településnek valamilyen közös ügye akadt. Érdekes az is, hogy Szentmihálynak – Cinkotával összehasonlítva – igen sok határvitája volt a szomszédjaival. Akadt viszont egy több mint harminc évig tartó per, amelyet Cinkota és Szentmihály együttesen folytatott a pesti főesperességgel. Ezt már csak azért is érdemes megismerni, mert ennek során részletesen megismerhetjük a katolikus egyházból való kiátkozás minden fokozatát. Ez abból a szempontból is érdekes, mert lényegében, bizonyos mértékben, az egyházi adózásról is szól.

A pernek általunk megismert első irata 1474. szeptember 24-én kelt, melyben Déchi Jakab pesti főesperes, az esztergomi érsekség széküresedése miatt közvetlenül Sixtus pápához fordult, Anna perjelno ellen

indított perében. Ennek az igen bonyolultan megfogalmazott pernek a lényege: Jakab főesperes határozatot hozott a cinkotai és szentmihályi egyházközségek plébániáival szemben, hogy azok az úgynevezett kathedrális vagy szószéki adót, amelyet elődei mindig megkaptak, nem hajlandók fizetni. Közli, hogy az általa írásban meghozott és kihirdetett ítélettel szemben, nála megjelenvén, az apácák a szentszékhez fellebbeztek. Közli, hogy bár az ítéletet meghozta, de az apostoli szentszék iránti tiszteletből a fellebbezésnek helyt adott és az ítélet végrehajtását három hónapra felfüggesztette. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt, hogy ezután közel 31 évig semmilyen intézkedésről sem értesülhettünk.

Megtaláltuk viszont V. László 1453-ban és 1454-ben hozott törvényeit, melyekkel kivette az apácákat minden világi bíróság hatásköre alól és felettük csak a szentszék rendelkezhetett. Ugyanebben a két törvényben mentesítette őket mindennemű adófizetési kötelezettség alól. Ennek értelmében az apácák birtokai mentesek voltak a szószéki adónak nevezett dézsma fizetése alól is, mely a püspöknek járó tized fele volt.

1505 márciusában a talán már rég elfelejtett ügy az esztergomi érsek elé került, akinek nevében Ferrarai Tamás Amádé, az érsek lelkiekben helynöke és általános ügyhallgatója hozott döntést. Ekkor már egy Balázs nevezetű váci kanonok volt a pesti főesperes, aki szintén kivetette a már említett szószéki adót az apácák jobbágyaira és egyházaik plébánosaira. Ezért az apácákat képviselő ügyvéd kérte, hogy a főesperes által az egyházaikra kirótt tilalmat (ez bizonyos egyházi szolgáltatásoktól való eltiltást jelentett) hárítsák el, főleg a szentmihályi és cinkotai egyházakat illetően. Mivel Balázs főesperes a tárgyaláson nem jelent meg és az elhárítást sem hajtotta végre, ezért az egyházi hatóság őt makacsnak minősítette és helyette az elhárítást elrendelte.

Ezt az intézkedését – részletes indoklással – Ferrari Tamás 1505. április 22-én írásban is kiadta. Ebbe Balázs főesperes nem nyugodott bele, hanem a váci helynöknél a szentmihályi és cinkotai egyház tanácsot beperelte, el is íteltette őket és az adó beszédésére a királytól karhatalmat is kieszközölt. Természetesen az apácák is azonnal cselekedtek és II. Ulászló királyhoz fordultak. A király Balázs főesperes tevékenységét az ügyvel kapcsolatban felfüggesztette, elrendelte az egyházi korlátozások megszüntetését és az egész ügyet a következő országgyűlés elé utal-

ta. Sajnos az országgyűlési határozat nem maradt fenn, de nagy valószínűséggel az apácák igaza mellett foglaltak állást, mert a továbbiakból ez következtethető.

Ezen előzmények után, szinte megdöbbenően hat az 1506. január 10-én tartott tárgyalás anyaga és az ott hozott intézkedések. Előadták, hogy Balázs főesperes Szentmihály falura rontott, ökreiket elhajtotta és azokból a leghatalmasabb huszonhét darabot magának megtartotta. Az apácák egyéb kárait 200 forintban jelölték meg. Balázs főesperes több felszólítás ellenére sem jutatta vissza az ökröket és a kárt nem térítette meg. Ezért Ferrari Tamás őt kiátkozással sújtotta. Tizenöt napon belül fellebbezhetett, amelynek tárgyalását az esztergomi egyház piacsterén tartották meg. Ezzel egyidejűleg ismertették a kiátkozás szertartását: „(...) egyébként eltevéen a tizenöt nap és ti és bármelyikőtök tempomában minden egyes vásár- és ünnepnapon a nagymisék tartása alatt, mikor is azokba az istentisztelet meghallgatására nagy néptömeg jön össze, meghúzván a harangokat, meggyújtván és kioltván a gyertyákat és az örök megátkozás jeléül a földre dobván, közönsétek ki őt és nyilvánosan kiközösítettnek jelentsétek ki mindaddig, míg csak és ameddig a fent előrebocsátottakról eleget nem tesz nyilvánosságosan és az ő feloldozásáról nyilvánosságosan meg nem győződtek.”

A kiközösítési okiratra rávezették, hogy azt a budavári Mária Magdolna egyház helyettes plébánosa kihirdette.

Mivel Balázs főesperes a felszólításnak nem tett eleget, ugyanezen év május 5-én meghozták a következő súlyosbító határozatot. Ezek szerint a kiátkozási ceremónia után, melyet már ismertettünk, egy adott zsoltár eléneklése mellett a következők végrehajtását rendelték el: „És eközben járuljatok egyházaitok kapujához kispapjaitokkal és híveitekkel egyetemben és ijesztésül, hogy mihamarabb térjen vissza az engedelmességre, dobjatok három követ a nevezett Balázs úr háza felé és örök megátkozás jeléül (...) a mise után is, és az esti és más kánoni órákban is, beszédekben, prédikációkban nyilvánosan és ünnepélyesen hirdessétek és nyilvánítassátok ki és másoktól is, a meny nyiben hatalmatokban van hirdessétek és nyilvánítassátok és szigorúan hagyjátok meg, hogy kerüljétek ki őt Krisztus hívei mindaddig, a míg csak tőlünk vagy feljebbvalónktól erről mást nem vesztek parancsban.”

Tíz nap múlva következett a kiátkozási ítélet újabb súlyosbítása: „(...) megparancsolván (...) Krisztus mindkét nemű összes és minden egyes hívét és ugyanazon kiközösített, megterhelt Balázs úrnak belső embe-
reit és szolgálait a fent előrebocsátott módon és alakban intsétek és ke-
ressétek meg, először, másodsor, harmadszor és véglegesen (...) Balázs
úrnak a részvételével áldozásával, családiaskodásával és szolgálatával
teljesen és tökéletesen hagyjanak fel, semmi módon sem beszélve ve-
le, sem szolgálván neki, se ételt, se italt, se vizet vagy tüzet nem szolgál-
tatván neki (...)”

A parancs megszegőire is kimondták az egyházból való kiközösítést:
„(...) újra megterhelt Balázs úrral lázadólag résztvevő fentnevezett em-
bereket és Krisztus híveit, belső embereket és szolgálait mindaddig nyil-
vánoson kiközösítettnek hirdessétek, míg tőlünk, vagy feljebbvalóinktól
erre nézve mást nem kaptok parancsban.”

Újabb tíz nap elteltével a kiközösítési büntetés tovább fokozódott:
„(...) az összes és minden egyes várost, földet, mezővárost, várat, fal-
vat, külvárost és bármiféle más helyet, melyekben és alatt és hová a ne-
vezett kiközösített, megterhelt Balázs főesperes úr pihenésre megfordult
vagy tartózkodott, a meddig ott volt, a legszigorúbb egyházi tilalom alá
vetjük, megparancsolván nektek, a fentírt uraknak a kiközösítés fent
előadott büntetése alatt, hogy míg ugyan az a kiközösített, megterhelt
és újra megterhelt a fentjelzett helyeken leend, szűnjetek meg az isten-
tiszteletektől és mások által is szüneteltessétek meg, amely szünetel-
tést még a nevezett Balázs főesperes úrnak onnan való eltávozása után
is három napon át állandóan tartsátok(...)”

Ezek után felsorolták, hogy a tilalom ideje alatt milyen egyházi szol-
gáltatásokat, például az utolsó kenetet, lehet csak nyújtani.

Az egész eljárás befejezéseként előírták, hogy az összes templomban
ki kell függeszteni a kiközösítettek neveit és azt addig ott kell hagyni,
míg annak levételére parancsot nem kapnak.

Azt, hogy a végén mi lett a kiközösítés eredménye és Balázs főesperes
sorsa, sajnos nem ismerjük. Azonban 1508. április 19-én II. Gyula pá-
pa a margitszigeti domonkos rendi apácákat megerősítette elődeitől
nyert kiváltságaikban.

A törökök 1541. augusztusi hadjárata elől az apácák menekülni vol-
tak kénytelenek. Menekülésük során, Esztergom alatt Ferdinánd szintén

menekülő zsoldosai kirabolták őket és elvették értékeik döntő részét. Ezzel megszűnt a Nyulak-szigeti apácarend és egyben a hűbéruraságuk is. Öt év múlva a török defterekben már azt olvashatjuk, hogy Szentmihály pusztá ráják (jobbágyok) nélkül. Újabb tíz év múlva pedig azt, hogy földjét a cinkotaiak művelik és fizetik adóját.

Cinkota és Szentmihály nem voltak jelentős települések. Azonban úgy gondolom, hogy az ismertetett két általánosan alkalmazott eljárással örökre beírták a nevüket a magyar történelembe.

Felhasznált irodalom

Lantos Antal: Kerületünk ősi falvai Mohács előtt. Kertvárosi helytörténeti füzetek 10. szám. Bp. 2007.

A cinkotai templom (ma evangélikus) gótikus részei
a 12. és 14. században épültek